

- **Hacı Yunus Apaydın, *Fıkhın Kaynakları (Nass ve İctihad)*, 1. Baskı, Ay Yayıncılık, 2017 Ankara, 168 sayfa.**

Değerlendiren: Fezanur GÖKÇEN*

Fıkıh, ana kaynaklardan zihni çaba ile elde edilen hükümlerden ibarettir. Tanımda *ana kaynak* ve *zihni çaba* olmak üzere iki önemli kavram dikkatimizi çekmektedir. Ana kaynakların neler olduğu, zihni çabanın ne anlama geldiği ve nasıl yapılacağı gibi sorular cevap aramaktadır. Tanıtımını yaptığımız eserde, temelde bu vb. sorulara cevap vermeyi amaçlamaktadır. Ana kaynakları ve yapılabilecek zihni çabanın ne olduğu sorularını tafsilatlı bir biçimde açıklamayı amaçlayan bu çalışmanın fıkıh alanına yeni giriş yapmış olan kişiler veya özel çalışma alanı olarak deliller konusunu inceleyen araştırmacılar için faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Yazar, kitabı bir giriş bir sonuç ve iki bölüm olarak hazırlamıştır. Giriş bölümünde hukukun kaynağı problemini ele alarak bu konuda ortaya çıkan farklı görüşleri incelemiştir. Bunlar arasında; hukuku bir irade ürünü sayan görüş ile hukukun irade ürünü olmaksızın ortaya çıktığını savunan görüş yer almaktadır. Hukukun “bir irade sonucu ortaya çıktığını” savunan görüş sahipleri bu iradenin mahiyeti hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Bir kısmı bu iradenin *tanrısal irade* bir kısmı da *beşeri irade* olduğunu savunmuştur. Hukukun “bir irade olmaksızın ortaya çıktığını” savunanlar ise hukukun kendiliğinden ortaya çıkan, bir başka deyişle doğal sebeplerin sonucu olan bir sistem olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Kitapta, İslam hukukunun bu teorilerden hangisinin kapsamına girdiğini irdelemiş ve tam olarak bu iki görüşten birini kabul etmenin zor olduğu belirtilmiştir. Kitabın müellifinin kanaatine göre İslam hukuku belli bir irade sonucu ortaya çıkmıştır ancak, bu oluşumda tanrısal ve beşeri irade ortak paya sahiptir.

Kitabın giriş bölümünde Fıkhın kaynaklarının neler olduğu ve bunların hangi açıdan kaynak değeri taşıyabileceği konusu üzerinde durulmuştur. Müellif klasik usul kitaplarında geçen tasniften farklı olarak, bu eserinde yeni bir sınıflandırmaya gitmiştir. Bu yapılan yeni tasnifte nass delil olarak, ictihad ise yöntem olarak değerlendirilmiştir.

Delil, oluşumunda beşer katkısı olmayan şeydir. Deliller asli ve mülhak olmak üzere iki kısma ayrılır. Asli delil kapsamının içine sadece *kitap ve sünnet* girmek-

* Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Yüksek Lisans Öğrencisi.

tedir. Ancak büyük oranda nass üzerinde gerçekleşmesi, hata riski taşımaması ve bağlayıcı olması sebebiyle *icma* da asli delil kategorisi içerisinde değerlendirilmiştir. Mülhak deliller ise doğrudan delil olmadığı halde kabul edenler açısından bunlara ilhak edilerek delil haline getirilmiştir. *Şer'u men kablenâ, sahabi kavli, ameli ehli Medine* mülhak delil içerisinde işlenmiştir. Bu sınıflandırmada ki ikinci başlık olan *yöntem* ise, hukukçunun bu delillerden hüküm çıkarmak için başvurduğu çeşitli yolları ifade eder. Bu hüküm çıkarma yollarına genel olarak *icthad* adı verilir. *Kıyas, istihsan, ıstıslah* ve *ıstıshab* yöntem olarak görülen hüküm çıkarma yollarıdır.

Birinci bölüme gelince, bu bölümde temel kaynaklar ayrıntılarıyla işlenmektedir. Asli delillerin başında ilk olarak *kitap delili* işlenmiştir. *Kitap*, hüccet değeri taşıdığına ittifak olan bir delildir, herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.

Asli delillerin ikincisi sünnettir. Sünnetin kelimelerle, cümlelerle ifade edilmiş hali olan hadis delili tarihsel dönem içerisinde ihtilaflara konu olmaması bakımından ittifak edilen bir delildir. Hadisler üçlü bir taksime tutulduğunda *mütevatir, meşhur ve ahad* kategorilerine ayrılır. Mütevatir hadis *ilmu yakin* ifade eder. Meşhur hadis *ilmu tuma'nine* ifade eder. Ahad hadis ise *zann* ifade eder. Tevatür derecesine ulaşan hadis yani *mütevatir hadis* ittifakla kabul edilmiştir. Meşhur hadisin kabulünde ise farklı görüşler bulunmaktadır. Ahad hadis kategorisine gelince bu hadisleri kabul etmek için mezhepler farklı şartlar ileri sürmüşlerdir. Bu şartların farklı olmasından dolayı ahad hadislerin bir kısmı kabule bir kısmı redde konu edilmiştir.

Çalışmada, hadis hakkında terminolojik tartışmayı verdikten sonra hadisin pratikteki önemini anlatmıştır. Eser müellifine göre Kur'an metninin doğru anlaşılması konusunda hadis olmazsa olmaz bir kaynaktır. Namaz, zekât gibi bir çok ibadet peygamberin sünneti sayesinde bizlere anlaşılır hale gelmiştir. Sünnet dediğimizde iki tür sünnetin varlığından bahseden müellif birçok kitapta olmayan bir bilgiyi bizlerle paylaşarak bilgi hazinemizi genişletmiştir. İki tür sünnet teriminden birincisinin anlamı, fikhın kaynaklarından olan sünnet; ikinci anlamı ise teklifi hüküm kategorisi olarak sünnet terimidir.

Hadis türlerinden *ahad hadis* yani *haber-i vahid*'in Hanefi mezhebindeki *manevi inkıta* anlayışıyla yakından irtibatlı olması hasebiyle yazar haberi vahid üzerinde genişçe durmayı uygun görmüş ve sünnet başlığı altında özel başlık açmıştır. Bizce de Fikhi konuda gerçekleşen birçok ihtilafın haberi vahidin kabulü veya reddiyle ilgili olması sebebiyle haber-i vahid, üzerinde durulması önem arzeden bir meseledir.

Üçüncü asli kaynak ise *icma*'dır. Kitap icma fikrinin doğuşundan bahsettikten sonra icma tanımını vermiştir; '*Hz.Peygamberden sonraki müçtehidlerin şer'i bir konu hakkında kanaatlerinin aynı noktada toplanmasıdır.*' Müellife göre bu tanımdaki en önemli nokta '*aynı noktada toplanmasıdır*' ifadesidir. Bu kısmı okuduğumuzda aslında icma olayının -bir konuyu hükme bağlamak için bir yerde toplanmak- fiilinden ayrı bir şey olduğunu anlıyoruz. İcma, zaten var olan bir problem hakkında ulemanın birbirinden habersiz olarak aynı yönde hüküm vermesidir. Bu da icma'nın deliller hiyerarşisinde üçüncü sıraya oturmasını sağlayan önemli ve güçlü bir etkidir. İcma'nın en önemli rüknu ittifaktır. İttifakın gerçekleşmediği yerde icma söz konusu bile olamaz. İcma'nın da hadis gibi seviyeleri vardır. Birinci ve en güçlü seviyedeki icma, Sahabe icmaıdır ki mütevatir hadis gibi bağlayıcıdır. İkinci seviyedeki icma ise sahabenin ihtilafı bulunmayan bir konuda sonrakilerin icmaıdır ki meşhur hadis gibi ilmu tu'ma'nine ifade eder. Üçüncü seviyedeki icma ise sahabenin ihtilafı olan bir konuda sonrakilerin icmaıdır ki bu seviyede ki icma ahad haber gibi zan ifade eder. İcma'nın günümüzde yapılıp yapılamayacağına ve gerekli olup olmadığı sorusuna da cevap veren müellif günümüzde icma'nın yapılamayacağına ve gerekli olmadığına kanaat getirmiştir.

Müellif, bu bölümü ayrıntılarıyla zikrettikten sonra temel kaynakların ikinci alt başlığı olan mülhak delillere geçmiş ve bu bölüme *şer u men kablena* ile başlamıştır. Hanefi ve Malikiler *şer u men kablena*'nın müslümanlar hakkında da geçerli olduğunu savunmuşlardır.

Kitapta daha sonra *sahabi sözü* işlenmiştir. Hanefiler, sahabenin genel kuralı ve kıyas metotlarını bildiği halde bunlara aykırı hüküm vermeyeceği veriyse de bir bildiği olduğunu hesaba kattıkları için genel olarak tüm *sahabi sözü*'nü değil yalnızca kıyasa aykırı olan *sahabi sözü*'nü kaynak saymışlardır.

Üçüncü mülhak delil *amel-i ehli medine*'dir. Amel ehli medine'yi deliller bölümünde zikreden müellif burada da bir farklılık oluşturmuştur. Amel ehli medine sadece Malikilerin dikkate aldığı bir uygulama olduğu için usul kitaplarında deliller bölümünde zikredilmez. Amel ehli medine bir delil değil Malikilerin ahad haberle amel etmek için ileri sürdüğü şartlardan biridir. Temelde Maliki mezhebinin esas aldığı bir delil olmasına rağmen Malikiler arasında da ihtilaf bulunmaktadır. Bazıları *amel ehli medine*'nin temel kaynaklardan olduğunu savunurken bazıları da sadece tercihe şayan olan görüşü ifade ettiğini belirtmişlerdir.

Kitabın ikinci ana bölümü olan *yöntem mahiyetli deliller* nassların ta'lili problemi ile başlamıştır. Burada ele alınacak deliller esasen nassların ta'lili ile ilgili de-

lillerdir. Bu kısımda nasslardan çıkan hükümlerin bir faydayı celbetmesi veya bir mefsedeti def etmesi akıl yoluyla bilinip bilinemeyeceği meselesi tartışılarak bunların yöntem mahiyetli olan delillerle ilişkisi izah edilmiştir. Yine bu başlık altında da nassların ta'lil edilebilir olduğunu kabul edenler ve etmeyenlerin bulunduğu belirtilmektedir. Nassların ta'lil edilebilir olduğunu kabul edenler *taabbudi* konuları ta'lil'in dışında bırakmıştır.

Yöntem mahiyetli deliller kısmına geçilmeden önce icthadın tarihçesi, icthad meşruiyetinin temellendirilmesi, anlamı ve kapsamı anlatılmıştır. Fıkhi bilgiye ulaşım yolu olan İctihad, nassa bağımlı beşeri bir faaliyettir. Yazar, icthadı şeri ve örfi olarak ikiye ayırmış ve örfi icthadın aslında daha çok cevaziyet alanıyla ilişkili olduğunu belirtmiştir. İctihad yapmanın şartlarını da zikreden müellif herkesin icthad yapmaya yetenekli olmadığını belirtmiştir. İctihad yapma şartları şunlardır; kuran bilgisi, sünnet bilgisi, icma bilgisi, Arapça bilgisi ve kariha (fıkıh yeteneği). Böylece mealden hüküm çıkarmanın doğru olmadığını da ifade eden yazar Arapça bilmenin fıkıh çalışmak için olmazsa olmaz gerekliliklerden bir tanesi olduğunu belirtmiştir. İctihad türleri ve müçtehid tabakaları üzerinde kısaca duran yazar tabakalar kısmında *Kemalpaşazade tasnif'ini* esas almıştır. Bu tasnifte ki tabakalar, *şeriatte müçtehid, mezhepte müçtehid, meselede müçtehid, ashabu't tahrir, ashabu't tercih, ashabu't temyiz, mukallit*'dir.

İctihad faaliyetinin ancak nassların bulunmadığı alanlarda olabileceğini söyleyen yazar, müçtehidin icthadıyla Allah'ın muradına isabet etmesi gerekip gerekmediği konusu üzerinde ayrıntısıyla durmuştur. İsfıta ve müstefti kavram farkına da yer veren yazar icthad kapısının kapanıp kapanmadığı problemiyle devam etmiştir. H.3. asır ile icthad kapısının kapandığına dair görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak günümüzde bazı alimler -Muhammed İkbal, Wael b. Hallag gibi- icthad kapısının kapandığı görüşünü kabul etmezler. İctihad konusunda günümüzde yeni ve farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır ancak kullanılabilirliği tartışmalıdır. Serbest icthad çağrıları ve eklektik yaklaşım, sistematik ekol icthadı bu yeni yaklaşımlardan bir kısmıdır.

Kitap tüm bu icthad kavramı altında zikredilen konuları tek tek açıkladıktan ve kendi görüşünü zikrettikten sonra icthad formlarını anlatmıştır. Bunlar yukarıda zikredildiği gibi kıyas, istihsan, ıstıslah ve ıstıshabdır.

İctihad formlarına, üzerinde en çok ittifak edilen yöntem olan *kıyas* ile başlamıştır. Kıyas terim olarak hükmün uygulama alanının anlam ekseninde genişletilmesidir. Kıyasın akli ve şer'i türleri vardır. Şer'i kıyas bir nassı temel alarak yapılır.

Her iki tür olarak kıyas şümul (tümdengelim) ve temsil (analoji) kıyası olarak ikiye ayrılır. Şer'i kıyasın da kendi içinde illet, şebeh, delalet gibi türleri olması yanında illet dışındaki diğer kıyas türlerine çok itibar edilmemektedir.

Uygulama alanını genişletmek, illet birliğine dayanarak aslın hükmünü fer'e vermektir. Kıyas hükmü ispat etmez ancak izhar eder. Cumhur ulema kıyası meşru bir işlem olarak görmektedir. Kıyas işleminin *Asl, fer, illet ve hüküm* olmak üzere dört tane rüknü bulunmaktadır.

Asl, kendisine kıyas yapılan ayet veya hadis metni veya bu metinden çıkarılan hükümdür.

Fer, hükmü naslarda belirtilmeyen ama nassta belirtilen meselelerle illet birliği bulunan, yeni ortaya çıkan bir problemdir.

İllet, asıldaki hükmün konuluş gerekçesidir. Bu gerekçe münasip, zahir ve munzabıt olmalıdır. Bu üç vasfı bir arada taşımayan sebepler illet adını alamaz.

Hüküm, aslın bir davranışın niteliğine ilişkin olarak taşıdığı değerdir. Yani Fer'in illet birliği bulunan asl ile kıyaslanması sonucu ortaya çıkan sonuçtur.

Yöntem mahiyetli delillerin ikincisi *istihsan*'dır. İstihsan, amaç uğruna kuraldan ayrılmayı güzel görmektir. Ulema arasında kıyasa en çok karşı çıkan İmam Şafii'dir. Ona göre istihsan yapan kendi kendine bir şeriat ortaya koymuştur. İstihsan, *nass, icma, zaruret, hafi kıyas* sebebiyle olabilir.

Kitapta üçüncü olarak *istislah* ele alınmıştır *Istislah* diğer adıyla *maslahat*, amaç eksenli yorum demektir. Şari'in itibar edip etmemesi açısından maslahat üç kısımdır. Maslahatı mutebere, maslahatı mulga, maslahatı mürsel. Yöntem olarak kullanılan maslahat, *mürsel maslahat*'tır. *Mürsel maslahat*, Şari'in kabul veya reddettiğini belirtmediği maslahat türüdür. Kuvvetlilik açısından da sınıflandırmaya tabi tutulan maslahatın çeşitleri, *zaruriyyat, haciiyyat, tahsiniyyattır*.

Yöntem mahiyetli delillerin dördüncü ve sonuncusu *istishab*'tır. *Istishab* müellife göre daha çok yedek bir delil statüsündedir. *Istishab* mevcut olan bir şeyin bulunduğu hal üzere devam etmesidir.

Yazar, sonuç bölümüyle kitabı tamamlamıştır.

Kitabı incelediğimizde bir konu dikkatimizi çekmektedir. Müellif İslam hukukunun kaynaklarını anlatırken ne temel kaynaklarda ne de yöntem mahiyetli kaynaklarda *Örf ve Seddi zera* başlığına yer vermemiştir. Halbuki klasik usul kitaplarımızda kaynaklar bölümünde bu iki başlığa yer verilmektedir. Müellif bu ese-

rinde Usul kitaplarının genel kaynak tasnifinden ayrılarak *örf ve seddi zera'i* delilini zikretmek yerine *amel ehli medine*'yi deliller başlığı altına almıştır. Bu tasnif bir hayli yenilikçidir.

İslam hukukunun kaynaklarını ayrı bir kitapta inceleyerek okuyucuların istifadesine sunan bu çalışma dar kapsamda konuyu incelemek isteyen araştırmacılar için güzel bir kaynak olacaktır. Usul kitaplarımızın İslam hukuk usulünün kaynakları başlığı altında genellikle kitapların birinci bölümünde incelenen bu konu yazar tarafından özel olarak ele alınarak kitap haline getirilmiştir. Usul kitaplarında zaten mevcut olan bu konunun ayrıca kitaplaştırılmasının gerekliliği elbette tartışmaya açık bir konudur.